

Poselství minulosti a příslib věcí přicházejících

Ladislav Hejdaček

Mezi výročími, která si letos připomínáme, mají převahu ta pochmurná: proti národnímu osvobození a obnově samostatného státu, jímž vyvrcholila obroda našich dvou národů, které už kdysi takřka propadly zkáze, se nám připomínají tři otřesy, jež znamenaly zhroucení toho, čeho bylo vždy znovu a za stále se zhoršujících podmínek dosaženo. Mnichovem byla rozmetána první republika, únorem 1948 byla zlikvidována zatím ještě slabá a rekonvalescentní demokracie, srpnem 1968 byl zničen reformní pokus, který sice zdaleka nešel ke kořenům problémů, ale byl příslibem nejen ekonomické, ale také politické nápravy alespoň částečné.

Všechna tato výročí nám sugerují hledisko politické samostatnosti, které se nám jeví jako rozhodující a pro něž zapomínáme na to, nač upozorňoval Masaryk, totiž že politická samostatnost nás nespasí a nezachrání, i když je ovšem potřebná a žádoucí. Zdůrazňoval také, že smyslem politické samostatnosti je stát se předpokladem k „samobytnosti a duchovní samostatnosti“, kterou ona ovšem sama o sobě zaručit nemůže. Masaryk docela jasně viděl, že hledisko státní a politické samostatnosti zůstává čímsi relativním, a to zvláště v nejnovější době, kterou už Palacký charakterizoval jako dobu „světové centralizace“. A proto rází heslo, že „stát nás nespasí, my musíme udržet jej“, a připomíná: „Jsme uprostřed Evropy: ta Evropa se počíná organizovat kontinentálně, ba již světově...“. A odtud také jeho plány „nové Evropy“. To nám poskytuje příležitost k pohledu na vzpomínaná výročí ne už v úzké perspektivě našich politických osudů, ale v perspektivě evropské a světové.

První světová válka znamenala postup v demokratizaci Evropy: zvítězily demokratické mocnosti a vznikly nové demokratické státy. Představovali jsme tehdy jeden z velkých úspěchů tohoto politického trendu: Československá republika se stala významným opěrným bodem demokratizace střední Evropy. Další krok však ukázal, že demokratický program a sama idea demokracie se nestaly ani těm nejdemokratičtějším zemím skutečnou prioritou. Od francouzské revoluce se okřídleným heslem demokratů stala „svoboda – rovnost – bratrství“. Ale vedoucí političtí představitelé demokratických států samotných nebrali toto heslo jako závazek. Už dávno poznali hlubší myslitelé, že demokratický program musí být domyšlen a prakticky dotažen také do oblasti sociální a hospodářské, že politická svoboda bez svobody hospodářské je iluzorní a že politická rovnost bez rovnosti sociální nemůže obstát. Ale většina demokratů ze středních a vyšších tříd tomu nechtěla rozumět a držela se svých hospodářských privilegií velmi krutě a bez nejmenšího náznaku vůle k „bratrství“. Tak došlo k tomu, že právě myšlenka bratrství, solidarity a soudružství, neodmyslitelná subjektivní podmínka fungování každé demokracie, se dostala na scestí a tím nebo oním způsobem deviovala až degenerovala. Ačkoliv je socialistický program dovedením programu demokratického až do sociálních důsledků, došlo k tomu, že vinou selhání politických demokracií se některá původně socialistická hnutí proměnila buď v hnutí fašistická (či alespoň prefašistická) nebo nacionálně-socialistická, zatímco již v předrevolučním Rusku se ideologicky a politicky připravovalo vítězství bolševické odrůdy marxismu. Všechna tato hnutí vyhrotila svůj antidemokratismus až do krajností, jež všude přešly v rozsáhlejší nebo méně rozsáhlé formy masových zločinů.

Vzpomínáme-li ovšem na Mnichov, neměli bychom se vidět jen v roli oběti. Nám samotným se nedostávalo smyslu pro solidaritu s jinými národy. Vždyť ještě na jaře 1938 naše republika uznala de jure italské podmanění Habeše, dokonce ještě předtím, než bylo de facto provedeno. Leonhard Ragaz, velký přítel Československa, cituje koncem dubna toho roku „velmi významného politika“, který mu právě řekl, že věc Československa je tím ztracena, a sám dodává prorocky: „Jestliže Československo schvaluje znásilnění slabšího národa národem silnějším a zradu každého nadnárodního právního řádu, pak vyslovuje svůj vlastní rozsudek smrti.“ Bylo by ostatně možno uvést řadu těžkých politických chyb, jichž se naše politické vedení (nejčastěji za souhlasu většiny občanů) od samého začátku republiky dopustilo. Otázku Mnichova proto nelze zúžovat na to, zda jsme se měli vojensky bránit nebo nikoliv. Mnichov se připravoval dlouho předtím, než k němu došlo, a my sami máme bohužel na tom svůj nepřehlédnutelný podíl. Jedna věc zůstává však mimo veškerou pochybnost: věc demokracie nebyla jen napadena protidemokratickými hnutími, ale byla opuštěna samotnými

demokraty. My jsme Mnichov pocítovali jako zradu ze strany našich demokratických spojenců, kteří de facto vyklidili svou mocenskou sféru. Ale to je pohled příliš jednostranný a subjektivní; popravdě byla zrazena sama demokracie.

To, k čemu došlo u nás tři roky po válce, byl jenom jeden z důsledků Mnichova resp. oné zrady samotné demokracie, která mnichovským událostem předcházela. Ale i tady jsme na této lokální porážce demokracie měli svůj značný podíl: jednak provedli naši komunisté politický převrat vlastními silami, jednak odpor nekomunistů byl fakticky zanedbatelný (před únorem i po něm). Rozhodující však zase nebylo soustředění veškeré moci v rukou komunistického vedení, ale především naprostá nedostatečnost jejich mravní a politické rezistence vůči pronikajícímu „stalinismu“ a jeho katastrofálním následkům. A tu je třeba vidět, že rezistence ostatních občanů až na výjimky nebyla o mnoho větší. Nedůvěru vůči komunistům se však pochopitelně nepodařilo překonat ani v době formování reformního křídla ve straně, ba ani po lednu 1968; trvalo ještě několik měsíců, než se širší vrstvy přestaly domnívat, že jde jen o vnitrostranické záležitosti a snad i trik, na který má naletět veřejnost. Jen poměrně nevelká vrstva hlavně intelektuálů se rychle orientovala a byla připravena ke spolupráci především v kultuře. Intervence tomu však udělala konec; způsobila obrovské škody tím, že už po druhé za dvacet let byli vyřazeni kompetentní odborníci v masovém měřítku a nahrazeni většinou lidmi druhého a třetího řádu, velmi často politicky pouze oportunními a ochotnými dělat téměř cokoli. Naštěstí plný návrat ke stalinismu už nebyl z mnoha důvodů možný, takže represe už tentokrát nepřerostly v masové zločiny. Ale morální dopad byl otřesný, a opět se ukázalo, jak nedostatečnou rezistencí se mohli vykázat nejen sami reformní komunisté, ale (také po krátké, leč hřejivé vlně nenásilného odporu) ostatní příslušníci naší společnosti. Výsledek je velmi neblahý: komunisté definitivně ztratili morální právo na vedení společnosti, jaké si po dlouhou dobu osobovali, ale na druhé straně jim to ostatek národa nemá právo vyčítat (zase jen s nepočtenými výjimkami).

Jaké poučení si můžeme z celé této sedmdesátileté éry obnoveného československého státu odnést? Jakou výzvou jsou pro nás vzpomínaná výročí? Řekl bych, že musíme jít mnohem hlouběji, než při těchto příležitostech bývá zvykem. Musíme si především postavit otázku, zda sama myšlenka demokracie, a dokonce i demokracie domyšlené až do těch sociálních a hospodářských důsledků, vůbec mohla být pro národní a společenský život v tomto století něčím tak inspirujícím, integrujícím a směřodátným, že to mohlo změnit chod dějinných událostí, a to nejenom u nás, ale vůbec v Evropě. Není ono faktické, nepopiratelné selhání demokracií, které začalo vlastně už Versailleskou smlouvou a pokračovalo neuvěřitelnou netečností vůči sílícímu fašismu a nacismu a dokonce jeho podporou až ke zradě samotných demokratických zásad a ideálů, není toto selhání dokladem toho, že ty ideály nejsou dost silné, aby přesvědčily a sjednotily lidi různých národů a různých kulturních i duchovních tradic, tak aby byli schopni a nakloněni spolu žít v míru a přátelství? Neukazuje se, že samy tyto demokratické ideály musí být postaveny ještě na něčem hlubším a pevnějším? Nepotřebuje sama myšlenka demokracie být zakotvena hlouběji, než jak je tomu dosud, kdy lidská a občanská práva jsou interpretována přirozenoprávně a jsou tudíž chápána jako jakási přirozená výbava každého člověka, kterou si přináší s sebou již při svém narození? To je otázka, kterou si nemusíme klást jenom my, ale kterou si musí klást příslušníci všech národů a států, jež podepsaly helsinský Závěrečný dokument a oboje Mezinárodní pakty o lidských a občanských právech.

My, Češi a Slováci, se cítíme být Evropany nejenom v povrchním geografickém smyslu, ale cítíme se být zakotveni v nejlepších evropských kulturních, mravních, duchovních i myšlenkových tradicích. Nejsme v tom ani ve střední Evropě sami, ale často mám dojem, že právě u nás je toto vědomí někdy silnější než u našich západoevropských přátel. Už jenom proto si musíme, jak se domnívám, klást otázku, zda jsme s to do onoho budoucího evropského společenství, nebo jak se v poslední době často opakuje, do společného evropského domu, také něco přinést věnem. Existuje něco, čím bychom mohli významnějším způsobem přispět k formování budoucí Evropy? Něco, co by pomohlo i ostatním národům rozpomenout se na to, co kdysi zakládalo a utvářelo velikost evropských tradic a čemu evropské národy nebyly vždycky dost věrné? Něco, co by učinilo konečně řádné Evropany nejen z nás, ale z každého, kdo by to vzal opravdu vážně?

Jistě, všichni víme, že to musí být něco z naší minulosti, neboť na naší přítomnosti není snad nic, v čem bychom se zejména svým západním Spoluevropanům nejevili jako chudáci a jako v mnoha směrech opožděná společnost. Ale minulost je něco, co už není. Abychom mohli přispět něčím ze své národní minulosti, musíme to napřed učinit přítomností, musíme to aktuálně zpřítomnit. To ovšem můžeme učinit jen tak, že kus své minulosti na sebe vezmeme jako závazek. A tu bych chtěl upozornit na také na první pohled malý, ale svým dosahem doslova revoluční kus „minulosti“, který se táhne dost na přeskáčku českými dějinami nejméně posledních šest století, ale který navazuje na tradici ještě mnohem starší, židovskou, zprostředkovanou církevními otci a theology a mající nezměrný dosah. A protože kořeny tohoto našeho potenciálního vkladu do společné pokladnice jsou takto nepochybně evropské (vždyť Evropa je duchovně nemyslitelná bez křesťanství a křesťanství nemyslitelné bez židovství), mohl by to být vskutku důstojný příspěvek k evropské a posléze celosvětové OIKOYMENH, k jejímu duchovnímu a myšlenkovému profilu – pokud se nám ovšem podaří ten úkol a to poslání nejen vyslovit, nýbrž i naplňovat.

Přínejmenším již koncem 14. století nacházíme doklady o tom, jak na základě citátů z církevních Otců se dostává do povědomí českých intelektuálů – a prostřednictvím mnoha kázání i do všeobecného povědomí – myšlenka, vyslovená v tzv. třetí knize Ezdrášově (apokryfní), totiž že „nade vším vítězí pravda“ (3,12) a že „pravda zůstává ve své síle po věky, žije a vládne na věky věků“ (4,38). Tuto myšlenku zvláště pak vyzvedává Jan Hus, pro něhož je pravda vůbec tématem výsostným, a vrací se k ní téměř deset let po smrti Husově Jakoubek ze Stříbra a zvláště pak po dalších pěti letech oxfordský mistr, vynikající husitský diplomat anglického původu, Peter Payne, který počátkem dubna 1429 pronesl v Bratislavě před uherským a německým králem Zikmundem skvělou řeč, již založil na onom slavném již citátu, použitým třeba šestnáct let dříve v Husově dopisu Mistru Janovi z Renštejna a o dva roky později v jednom z posledních dopisů Husových, psaných „v okovech, v čekání na upálení“, a adresovanému pražské Karlově univerzitě, k jejímž nejslavnějším rektorům Hus dodnes náleží. A potom se ona slova znovu a znovu vracejí za nejrůznějších okolností. Písecký hejtman Matěj Louda z Chlumčan byl asi první, kdo si větu „Pravda vítězí nade vším“ vepsal na svou korouhev, Rokycana dal na průčelí Týnského chrámu vepsat nápis „Pravda Páně vítězí“, v Hradci Králové si ona slova vytesali na městskou bránu... Snad je už i v tom možno vidět náznak, jak se myšlenka z hlav a srdcí stěhovala na zdi a na korouhve, kdo ví? F. M. Bartoš, od něhož informace čerpám, nenašel její připomínku od druhé poloviny 16. století po celou dobu následující; na přerušenu tradici navazuje až Palacký, a po obnovení státu jsou slova „Pravda vítězí“ vyšita na vlajku prvního československého prezidenta, Tomáše G. Masaryka. A na prezidentské vlajce zůstávají dodnes, snad na připomínku, že slova z III. Ezdráše platí i dnes: „Pravda však zůstává ve své síle po věky, žije a vládne na věky věků. Nerozlišuje a nestrání nikomu, ale jedná ve všem spravedlivě a odvrací se ode všech nespravedlivých a zlých.“ (4,38–39.)

V interview, které Jan Patočka poskytl Literárním novinám v roce 1965, najdeme na závěr tuto větu: „Nejvíce u nás tedy zapůsobil ze všech filosofických otázek problém pravdy a v něm jsme též podali vlastní příspěvek nejpodstatnější – příspěvek k otázce nejhlubší a nejnaléhavější.“ V předcházejícím krátkém nástinu vychází sice také z „předreformace“ (my raději mluvíme o „první reformaci“) a posléze končí zmínkou o „našem realismu“, vyznívající ovšem poněkud do ztracena, ale celé jeho chápání otázky pravdy i toho, jak byla v českých dějinách rozvíjena, nechává stranou právě ten moment, jímž se Emanuel Rádl v situaci osobní i národní krize nechá inspirovat k pojetí pravdy, vítězíci „způsobem bezbranného člověka“. Patočka načrtává genealogii specificky českého problému „filosofie praktické“ tak, že

Najít a doplnit !